

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК: 322.2

В. Бліхар

Львівський державний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ ПРОБЛЕМАТИЧНОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНОГО СПІВІСНУВАННЯ

© Бліхар В., 2008

Розглядаються чинники, вплив яких зумовлював, зумовлює і буде зумовлювати взаємне примирення між державою та церквою. Висвітлюються роль і значення вирішення проблеми співіснування держави та церкви, що ґрунтується на взаємнеутручанні й взаємодопомозі, спираючись на чинне законодавство, що регламентує такого роду стосунки. Зроблено висновок про те, що досконалим суспільством може бути лише те, що своєю політичною заангажованістю не суперечить моральному вченню християнства.

Factors influencing of which drew are examined, draws and will draw mutual reconciliation between the state and church. A role and value of decision of problem of coexistence of the state and church light up it is based on mutual help, leaning against a current legislation which regulates relations such. A conclusion is done that perfect society can be only that does not conflict with the political allegiance the moral studies of christianity.

Громадянське суспільство існує за умови спільної участі усіх свідомих громадян, суспільних сил, організацій у загальному скеруванні своєї діяльності на благо суспільства як єдиного цілого. У такому ракурсі необхідно розглядати, безумовно, й церкву, оскільки спільноти, християнська з одного боку, громадянська з іншого залежать одна від одної. Церква не може стояти осторонь від політичних та суспільних баталій і всього аморального в державі, а держава, натомість, не може ігнорувати інтересів церкви стосовно духовних та етичних цінностей. Йдеться про ситуацію, коли відбувається наруга над народною свідомістю – церква морально зобов'язана втрутитися, для того, щоб захистити народ, оскільки є народною: захист людського життя, подолання насильства, богословський зміст освіти, збереження миру тощо.

Для демократичного, багатонаціонального та поліконфесійного суспільства, питання державно-церковних відносин було завжди важливим. В історичному контексті пошуки моделей такого роду відносин мали найрізноманітніший характер – від негативного до позитивного. Загалом державно-церковні відносини протягом тривалого часу існують як складова системи відносин будь-якого суспільства. З іншого боку, говорячи про державно-церковні відносини, необхідно звернути увагу на те, що ці відносини являють собою історично обумовлений зв'язок між інститутами державними та інститутами релігійними, а це становить внутрішню і зовнішню політику усїєї держави. Зрештою, віддавна існує переконання, що державно-церковні відносини є вимогою часу, оскільки необхідно вирішувати соціальні проблеми, а серед них і моральне, і патріотичне виховання громадян. Не заперечується і те, що поза взаємодією з церквою унеможливується і вихід суспільства з моральної кризи: зловживання алкоголем, наркоманія, внутрішня дисгармонія. Це спонукає звертатися до церковно-моральних норм: духовність, милосердя, життя у правді та справедливості, любов до ближнього тощо.

Відштовхуючись від важливості проблеми державно-церковних відносин у сучасному суспільстві, увага дослідників зосереджується на інституалізації такого роду відносин, зокрема коли говориться про законодавство, яке регулює їх. Державно-церковні відносини в Україні реалізуються на основі закону "Про свободу совісті". Поряд з тим, сьогодні простежується тенденція виходу поза конституційні рамки співпраці як з боку держави, так і з боку церкви. Для церкви критерієм оцінки держави є повага до людської гідності. Саме тому сьогодні служінню та місії церкви найбільше відповідає демократична правова держава. Тим не менше, самоусвідомлення церкви не залежить від політичної системи. Для побудови відносин між державою та церквою необхідне взаємне визнання власної самостійності, тобто і церква, і держава є двома самостійними партнерами. Актуальність проблематики полягає й у спробі філософського аналізу проблематичності державно-церковного співіснування.

У межах державно-церковних взаємостосунків особливе значення для визначення методології дослідження їхньої проблематичності мають праці таких науковців: У. Бекер, А. Бичков, В. Васьковський, А. Гампель, І.П. Давидов, О. Кошіль, О. Кучабський, О. Мень, М. Смолін, Р. Тьоле, У. Хаварівський, І. Хрімлі та інші.

В Україні проблематика державно-церковних відносин є ще надто мало дослідженою, що спричинено не стільки загальною науковою байдужістю, скільки конкретним історичним контекстом минулих років під впливом посткомуністичного режиму.

На цій підставі об'єктом дослідження визначено траєкторію відносин між державою і церквою як феномен демократично-громадянського суспільства. Предметом дослідження є система чинників, вплив яких зумовлював, зумовлює і буде зумовлювати взаємне примирення між державою та церквою, з одного боку, та значення вирішення проблеми співіснування держави та церкви, що ґрунтуються на взаємоневтручанні й взаємодопомозі, з іншого боку.

В історичному ключі, якщо говорити філософською мовою, ХХ–ХХІ століття позначаються гострим підняттям перед увагою людства питання не лише міжособистісної комунікації, що ґрунтується на визнанні гідності та неповторності особи, а передовсім питання виживання і боротьбою за “місце під сонцем”, подальше існування. Підґрунтям такого світосприйняття можуть слугувати дворівневі чинники: *по-перше*, демографічна ситуація, екологічна криза, убогість, конфліктність у суспільстві, подекуди війни, страх перед загрозою тероризму і так далі; *по-друге*, збайдужіння один до одного, відносність морального формування особи, що позначається на виживанні за рахунок вбогості інших, суспільна моральна деградація, криза особистої духовності, роздвоєність людини між вірою і розумом тощо. Це все, своєю чергою, ставить виклик перед державою і церквою переформатувати свої взаємовідносини в площину вироблення спільної стратегії діяльності на користь блага як самого суспільства, так і конкретного громадянина в державі, прихожанина в церкві.

Однією з базових характеристик релігії є, поза сумнівом, віра у надприродне, Бога. Держава ж ґрунтується на пізнанні природних законів, виводячи з них свої внутрішньо-соціальні. Віра спирається на відчуття, державна позиція – на логічні закономірності. У християнській релігії людина любить ближнього та Бога, тому не має морального права зловживати цією любов'ю. У державі громадянин конституційно зобов'язаний до виконання законів, ухвалених для впровадження суспільного миру та спокою.

Зрештою, чимало науковців переконані у позитивному впливові на суспільство колективних дій релігійного характеру, в яких проявляються не лише релігійні почуття учасників, а й індивідуальність особи, яка відчуває себе частиною великого суспільства. Скажімо, французький соціолог і філософ Еміль Дюркгейм наголошував на тому, що саме колективні дії чи ритуали є одним із базових моментів релігії... Тому культові механізми є особливо важливими у різних кризах, перехідних подіях людини та суспільства. Масові релігійні заходи, подібно до інших масових заходів, сприяють появі почуттів солідарного змісту [1, с. 48]. Крім того, щораз більшого релігійного впливу зазнає соціально-політична, економічна, соціокультурна ситуація у державі тощо. Зрештою, природно, церква загалом, традиційні християнські конфесії зокрема, завжди намагалися тією чи іншою мірою впливати на політику, економіку, суспільну мораль, право [1, с. 50]. З іншого боку, на думку Ю. Грищенка, “... ситуація у релігійній сфері засвідчує, що осібне існування декількох Церков на теренах України викликає велике напруження в політичній сфері, перешкоджає національній згоді. Однак, якщо Церква впливає на державні й політичні справи і це виявляється цілком закономірним, то зворотній вплив держави на Церкву, особливо в питаннях міжконфесійних стосунків, викликає неадекватну реакцію в релігійному середовищі” [2, с. 303]. Отже, можна припустити, що релігія може відігравати як позитивну та конструктивну, так і негативну та деструктивну роль у суспільстві. Для того, щоб визначити цю роль релігії, необхідно, згідно зі словами В. Мельника, вдатися до окреслення напрямів, на які спирається релігія у соціальному процесі. Першим з них є, безумовно, духовність як чинник, що безпосередньо впливає на релігійний компонент суспільства, тобто чим вища релігійність, тим духовнішим є саме суспільство. У такому разі, як зазначає дослідниця, релігійність у суспільстві є двовекторною: внутрішня релігійність, як вектор стабільності, розвиває толерантність, терпимість, поміркованість з одного боку, та заполітизована чи заідеалізована релігійність, як вектор дестабілізації, розвиває конфліктність у суспільстві, а прикладом можуть бути конфесійні розбіжності на рівні нетерпимості сторін, з іншого боку [3, с. 325–328].

Звісно ж, державна діяльність та церковна діяльність можуть бути або різними, або однаковими, це залежить від поставленої мети. Скажімо, мета церкви полягає у спасінні людини, натомість метою держави є матеріальний добробут людини. На перший погляд цілі абсолютно різні. Тим не менше, цілі збігаються в тих випадках, коли йдеться про виховання сім'ї, громадянина, особи, державну цілісність, національну безпеку тощо. Крім того, в політиці держави можуть бути як головні завдання (пріоритетні), так і другорядні. Церковна політика в цьому плані одностайна – цілі і завдання єдині та невідкладні – спасіння. Влучно стосовно цього

висловлювався священник М. Чельцов: “Блаженний мир душі не може не затьмарюватися, і не перериватися навіть у найкращих християн внаслідок оточуючого зла, спостереження за яким здатне оборювати й тривожити їх... Нехай держава та її діячі, згідно з фактичним своїм станом і напрямом, не задовольняють наших справедливих сподівань. З цього випливає лише те, що кожен з нас, розпочавши з власного морального оздоровлення, зобов’язаний допомагати державі доступними для нас чистими шляхами покращувати ситуацію в державно-соціальній галузі, а не перетворюватися в анархіста-революціонера. Якщо кожен з нас зобов’язаний допомагати покращанню ситуації в державно-соціальній галузі, то лише тому, що християнство має за завдання будувати цю державно-соціальну галузь згідно зі своїми принципами, відповідно до заповідей Христа. Ціллю християнства є побудова такого життя в державі, взаємовідносин, а відтак політики, щоб ідеалом всього, обов’язково був ідеал християнства” [4]. Отже, на думку М. Чельцова, особисте спасіння людини, з одного боку, та суспільне життя, з іншого – це дві різні дороги, що ведуть у різні боки, а єдиний шлях для багатогранної людської душі в її прагненні себе спасти та ближніх привести до Христа.

У такому ракурсі подано й соціальне вчення церкви, зокрема православної та католицької конфесій. Так, в основах соціальної концепції російської православної церкви говориться про таке: “Церква непогрішно проповідує Христову істину та подає людям моральні заповіді, похідні від Самого Бога, а тому не має права що-небудь змінювати в своєму вченні. Не має права і замовчувати, припиняти проповідування істини. В цьому плані церква є абсолютно свobodною від держави. ... Держава, зокрема й світська, як правило, усвідомлює своє покликання будувати життя народу на основі добра та правди, піклуючись про матеріальний і духовний благоустрій суспільства. Тому церква може взаємодіяти з державою у справах, які служать для блага церкви, особи та суспільства. Для церкви така взаємодія має бути частиною її спасительної місії, яка охоплює багатосторонню опіку людиною. Церква покликана брати участь в побудові людського життя у всіх галузях, де це є можливим, і поєднувати відповідні зусилля з представниками світської влади” [5, III.5; III.8].

Католицька церква ще в особі папи Лева XIII проголосила гасло “*accomodata renovation*”, тобто про пристосування християнського богословського вчення до нових реалій життя. Попри те, жоден з коментаторів соціального вчення католицизму, скажімо Антоніо М. Біджо, не стверджував, що це вчення немовби є альтернативою до соціально-економічних парадигм, це радше сума незалежних категорій, що має за мету виявлення реалій людського життя через призму приналежності його до засад Євангелія. Отже, у соціальному вченні католицької церкви фактично вперше здійснено спробу осмислення особи як такої, що має як індивідуальну, так і соціальну чи суспільну природу. У такому ключі висловлювався і кардинал Й. Гьофнер: “... для обґрунтування суспільної сутності людини спершу необхідно підкреслити те, що людина є залежною від інших людей і від суспільства в тілесно-матеріальному, духовно-матеріальному та моральному відношеннях” [6, с. 42]. Наголос, за таких умов, ставиться швидше на онтологічну сутність людини, ніж на певну зовнішню залежність. Влучно стосовно цього висловився А. Романюк, підкреслюючи, що християнська суспільна доктрина “перебуває в опозиції щодо ліберального індивідуалізму й соціалістичного колективізму. Загальним лейтмотивом є визнання тези, що людина, завдячуючи власній вільній волі, є творцем історії. В історичному розвитку духовний елемент має абсолютні переваги на матеріальними детермінантами” [7, с. 325].

На тісній співпраці держави й церкви наголошував український митрополит А. Шептицький, скеровуючи на розбудову українського суспільства за допомогою християнських принципів суспільного життя, які, в сукупності, створюють оптимальні умови для солідарності між одиницями суспільства. Він зокрема писав: “Тим лиш одним різниться християнство від усіх інших соціальних доктрин, що коли вони, представляючи лише діла якоїсь частини людської суспільності, з konieczності ведуть до боротьби й роздору з усіма іншими галузями суспільності, то підставою християнства є закон і доктрина любові людської загально...” [8, с. 288].

Людина тісно пов’язана саме з тим суспільством, в якому живе, перейнята тими проблемами, які домінують у цьому суспільстві, тому вона безпосередньо впливає на розвиток суспільства – і негативно, і позитивно. Прикладом співіснування духовної людини із суспільством є життя одного з християнських святих, Пахомія Великого, який у той час, коли Єгипет зазнавав голоду, як громадянин своєї держави, віддався безперервній молитві та строгому посту для того, щоб Бог змилюсердився над Єгиптом. Упродовж усього дня він нічого не їв, лише продовжував молитися і постити, говорячи: “Я не можу їсти, коли знаю, що мої співгромадяни голодні”. Безумовно, це означає, що християнин, як відповідальний громадянин своєї держави, морально зобов’язаний дотримуватися законів, що встановлені в цій державі, якщо лише вони не суперечать Божим заповідям. Зрештою, повсякденне життя свідчить про чималий вплив морально здорових особистостей на суспільство, державу, націю, враховуючи те, що нація, держава – це індивідуальний духовний організм, зі всіма притаманними душі властивостями: грішити, відроджується і вмирає тощо. З

іншого боку, й це доведено довгою історією людства, які б не запроваджували реформи щодо благоустрою суспільного та громадянського життя, які б найгуманніші закони не створювали, за відсутності людей, що реалізовували б їх своїм особистим життям, не сформується здорове суспільство та держава. Це немовби зведення величезної будівлі із золотих цеглин на піску: хлине злива і зруйнується цей дім...

Ще глибше державно-церковне співіснування потрактував В. Соловійов, зауважуючи, що і держава, і церква є частинами однієї і тієї самої боголюдської організації, які, попри те, різняться своїм покликанням: церква працює над духовною сферою людського життя, а держава створює здорові умови для його існування. "Християнство, – писав філософ, – даючи нам вище благо, духовне, не відбирає від нас нижчих, природних благ" [9, с. 519]. У принципі, різниця християнської держави від будь-якої іншої полягає якраз у різниці ставлення людини до системи цінностей, з одного боку, та до морального значення держави, з іншого. Християнська держава у такому ракурсі, як нижча частина, ґрунтується своїм існуванням на вищій частині – церкві, яка має духовну ціль – "приготування людини та всього світу до Царства Божого" [9, с. 530].

Попри все, держава та церква зобов'язані працювати спільно над спільним для усіх благом, не змішуючись, не перетягуючи повноважень диктатури одна щодо одної, не розводячись, а, передовсім, творчо доповнювати одна одну, під гаслом єдиної історично обумовленої цілі – духовно-матеріальний благоустрій людини. Це можливо за умови взаємної погодженості дій, діяльності у межах правового поля згідно з чинним законодавством, взаємоневтручання і, врешті, за умови дотримання християнських принципів формування суспільного життя держави.

У будь-якому випадку, згідно з церковним вченням, людина є людиною лише у контексті взаємин з іншою людиною, тобто людина – це люди в їхніх взаємостосунках між собою. Якщо ні, то людина перетворюється на замкнутого індивіда, який постійно бореться "за місце під сонцем", оскільки поза життям інших людей не існує особистого життя. Формат співжиття людини й суспільства ґрунтується на латинському принципі *labogare est orare*. Скажімо, неприйняття засад гуманізму, з одного боку, призвело до втрати людиною відповідальності за особисті вчинки, не говорячи вже про відповідальність за завдану шкоду людям і суспільству, а з іншого боку, – спровокувало людину до абсурдного розуміння свободи у діяльності як безкомпромісного панування над усім, що потрапляє їй під руку. З погляду християнського трактування, моральна відповідальність особи за свій особистий вчинок обов'язково породжує відповідальність через цей вчинок за наслідки, що проявляються у негативному впливі як на суспільство, так і на світ загалом.

Сьогодні морально-духовним стимулом суспільства є традиційна релігія, а відтак – церква. Скажімо, заклики про захист життя дитини, формування здорової сім'ї, впровадження моральних цінностей-чеснот, дотримання національних ідей лунають як з боку держави, так і з боку церкви. Тут, звісно ж, метою держави повинно бути бажання не заважати церкві у духовному впливі на суспільство.

Концепція відокремлення держави від церкви не означає, що держава повинна відмовлятися від урахування досвіду та вчення традиційної церкви, чи церков, а, навпаки, повинна зосереджуватися на стабільній та повноцінній співпраці у вирішенні низки соціальних проблем і суспільних негараздів.

Залишаючись за своєю природою світською, держава не лише може, а повинна співпрацювати з церквою і навпаки. Це означає, що принцип взаємного невтручання виключається як такий, що не має достатньо вагомої аргументації для свого існування у державно-церковних відносинах.

Головною із особливостей державно-церковних відносин є проблема визначення місця у сучасному громадянському суспільстві. Існує необхідність виходу церкви за межі сухої співпраці з владою, з одного боку, та самоідентифікуватися у суспільстві, з іншого боку, зосереджуючись на відносинах з суспільними рухами, організаціями і так далі. Це, своєю чергою, спровокує зміну чинного законодавства у галузі державно-церковних відносин. Тобто держава та церква, кожна з них по-своєму, повинні спільно працювати заради суспільного блага, заради формування здорового громадянина. Саме такого роду солідарності й бракує сьогодні Україні.

Спроба вирішення питання проблематичності державно-церковних взаємостосунків, подана у пропонуваній розвідці, є далеко не завершеною, можливо й не початою, тому це питання залишається відкритим. Розробки моделей об'єктивного сприяння обох сторін на розвиток стабільного, демократичного, морально унормованого суспільства працюють на перспективу.

1. Парацєвін М. Церква в суспільстві: масштаби впливу // *Людина і світ*. – 2000. – № 5. – С. 48–50.
2. Грищенко Ю. Релігійні процеси і єдність нації: проблема формування єдиної помісної церкви в Україні // *Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки*. – 2002. – Вип. № 4. – С. 302–304.
3. Мельник В. Релігійність як фактор суспільної стабільності // *Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки*. – 2002. – Вип. № 4. – С. 325–328.
4. Чельцов М. *Християнское мирозерцание*. – М., 1997. URL:

<http://www.wco.ru/biblio/books/chel1/main.htm?mos>. 5. Основы социальной концепции русской православной церкви. – Москва, 2000. URL: <http://www.wco.ru/biblio/books/konsep1/>. 6. Гьофнер Й. Християнське суспільне вчення / Перекл. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений. – Львів, 2002. – 304 с. 7. Романюк А. Християнська демократія: стан та розвиток у ХХ столітті // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2003. – Вип. № 5. – С. 324–333. 8. Шенцицький А. До української інтелігенції / Документи і матеріали, 1899–1944. Церква і суспільне питання. – Львів, 1998. Т-II, кн.-1. – С. 269–294. 9. Солов'єв В.С. Оправдание Добра // Соч.: В 2 т., Т. 1, – Москва, 1990. – 580 с.

УДК 324:342.843

М. Бучин

Національний університет “Львівська політехніка”

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРИНЦИПИ ВИБОРІВ: СУТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ

© Бучин М., 2008

Подано типологію демократичних принципів виборів. Розглянуто суть та основні характеристики базових демократичних принципів виборів.

The classification of democratic maxims of election is made in this article. The essence and main characteristics of basic democratic maxims of election are examined.

На відміну від попередніх епох, на сучасному етапі вибори є одним з основних механізмів формування органів влади у демократичних країнах. Однак для того, щоб у державі вибори виступали формою реалізації народного суверенітету, потрібно, щоб вони відбувалися на основі демократичних принципів. Тому ця проблематика є актуальною, оскільки вивчення демократичних принципів виборів, їхній детальний аналіз дадуть змогу краще зрозуміти суть інституту виборів, зробити його демократичнішим. Виборча практика України показує, що деякі демократичні принципи виборів систематично порушуються, що робить актуальність нашого дослідження ще очевиднішою.

Мета публікації – розкрити суть та особливості основних демократичних принципів виборів.

Під демократичними принципами виборів розуміють “... засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян” [10, с. 163].

На нашу думку, демократичні принципи виборів можна умовно поділити на дві групи:

1. Базові – принципи, які стосуються участі виборців у виборчому процесі, мають універсальний характер, є загально визнаними у всьому світі і без дотримання яких вибори як демократичний інститут втрачають будь-який зміст. До базових принципів належать: принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування.

2. Додаткові – принципи, які стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, партій та блоків, а також характеризують особливості самого виборчого процесу. Додаткові принципи виборів не мають універсального характеру і по-різному розкриваються під час виборчих кампаній у різних країнах. Додаткові принципи виборів охоплюють: принцип гласних виборів, принцип неупередженості владних структур до різних суб'єктів виборчого процесу, принцип свободи агітації, принцип рівності суб'єктів виборчого процесу тощо.

У цій публікації ми зосередимо увагу на базових демократичних принципах виборів. До них належать:

1. Принцип вільних виборів. Згідно з цим принципом виборець повинен сам вирішувати питання про участь чи неучасть у виборах, а у разі участі – про міру залучення до виборів. Принцип вільних виборів передбачає, що “... в процесі їхньої організації і проведення повністю виключається будь-який примус щодо участі або неучасті як у виборах в цілому, так і власне у самій процедурі голосування, а також виключається тиск на виборця при визначенні ним, як йому голосувати на виборах” [2, с. 91].

З принципом вільних виборів безпосередньо пов'язане таке явище, як абсентеїзм, – “байдуже ставлення громадян до реалізації своїх політичних прав та обов'язків, яке проявляється, в першу чергу, у формі ухиляння від участі у голосуванні на виборах” [10, с. 5].